

УДК 745.52:728.6(477.7)

Каріна Банадисєва
(Одеса)

ВИРОБИ ТКАЦТВА В ІНТЕР'ЄРІ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛА УКРАЇНЦІВ КОДИМЩИНИ

У статті на основі досліджень етнографічних матеріалів розкривається проблематика ткацької культури Кодимщини, а також визначається її місце і роль у створенні неповторного колориту інтер'єру української хати в минулому та сьогоденні. Автор розглядає різноманітні типи ткацьких виробів та характеризує особливості декорування, орнаментики й техніки, притаманні для означеного регіону.

Ключові слова: ткацтво, Кодимщина, декорування, орнаментика.

В статье на основе исследований этнографических материалов раскрывается проблематика культуры ткачества Кодымщины, а также определяется ее место и роль в создании неповторимого колорита интерьера украинской хаты в прошлом и настоящем. Автор рассматривает разные типы изделий ткачества, дает характеристику особенностей декорирования, орнаментики и техники, бытующих в этом регионе.

Ключевые слова: ткачество, Кодымщина, декорирование, орнаментика.

Based on analysis of the ethnographical materials, the article discloses the issues of the Kodymshchyna weaving culture. It also determines the place and role of this culture in making an inimitable local colour of Ukrainian hut's interior in the past and present. The author examines the various types of textiles, as well as describes the features of decoration, ornamentation and techniques which are characteristic for this region.

Keywords: weaving, Kodymshchyna, decoration, ornamentation.

З найдавніших часів тканина відігравала важливу роль у побуті українського народу. Її використовували для облаштування житла, виготовлен-

ня одягу, з господарською та обрядовою метою. Окрім свого практичного значення, ткацькі вироби завжди були окрасою української оселі, надавали їй неповтор-

ного колориту й своєрідності, були свого роду етнічними символами. Незважаючи на те, що інтер'єр сучасної української хати початку ХХІ ст. багато в чому трансформувалася порівняно з традиційним образом, характерною рисою майже кожної з них досі залишається застосування для внутрішнього оздоблення домотканних виробів різних часів (можна побачити килими початку ХХ ст. поряд із вишитими подушками 2000-х років).

Регіон Південно-Східного Поділля, до якого належить північ Одещини та Кодимщина зокрема, і проблематика ткацької культури перебувають на початковій стадії розробки, а історіографія цієї проблеми – у стані формування [1; 2]. Актуальність теми визначається ще й тим, що Кодимщина здавна славилася своїми ткацькими традиціями. Там ще не так давно, у 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст., вироблялося чимало різноманітної ткацької продукції як для власного користування, так і на продаж, але інформації маємо обмаль. Окремі майстрині за кілька років виготовляли понад сотню килимів, а скільки вони виробляли рушників, то й самі підрахувати не беруться [1, с. 27]. Звертаємо увагу на те, що йдеться саме про сезонне (тобто взимку) виробництво, після закінчення польових робіт, коли більшість мешканців села власноруч виготовляли ткацькі вироби для задоволення своїх потреб.

Окрім цього, ткацтво в регіоні забезпечувалося достатньою кількістю сировини, основу якої становили коноплі та вовна. З часом його значення в селянському житті постійно зменшувалося, виробництво скорочувалося. Утім, слід зазначити, що протягом першої половини й особливо в другій половині ХХ ст. було виготовлено багато продукції господарсько-побутового призначення. Це потребує окремого дослідження як важливого сегмента не тільки господарської діяльності, а й образотворчого мистецтва – одного з джерел вивчення етнічної історії.

Під час етнографічних експедицій було зібрано й вивчено чимало виробів середини та другої половини ХХ ст. Їх уведення в науковий обіг дозволяє порушити питання про місце та роль ткацьких виробів у створенні неповторного колориту інтер'єру української хати на Кодимщині в минулому і навіть у сьогоденні.

Ще на початку ХХ ст. подібна проблематика привертала увагу вітчизняних етнологів, які, вивчаючи ткацтво і килимарство більш розлогого ареалу Поділля, визначали асортимент тканин для інтер'єру житла тощо [5, с. 107]. В. Свідзинський писав про прості рушники та рушники і скатерки з візерунками [6, с. 177]. А. Прусевич зазначив, що килими використовувалися в побуті українців для прикрашання світлиць, а в храмах ними покривали підлогу [4, с. 302]. С. Сидорович багато уваги приділила класифікації художньої тканини подільських ткацьких виробів за побутовим призначенням [7, с. 55–127].

За своїм призначенням хатні тканини можна умовно поділити на такі типи: постільні тканини (простирадла, «подзорники» («підзорник») (КНД), рядна, «веретки» (РЄМ), наволочки), покривала (скатертини, налавники, наскринники, пілки) та настінні декоративні тканини (рушники, нафраниці, залавники, паратари (палатари)¹, кадрелі², вишиті серветки). За характером сировини ткацькі вироби поділяються на три групи: з конопляних ниток, вовняних та комбінованих (у дуже незначній кількості на Кодимщині трапляються вироби з льону (РЄМ), тому виділяти їх в окрему групу недоцільно).

Найрепрезентативнішу групу становлять настінні декоративні тканини, що є майже в кожній хаті. Насамперед це **рушники**. Їх традиційно виготовляли з домотканого конопляного полотна («прадіва») ³, яке з часом (друга половина ХХ ст.) та через індустріалізацію було витіснено полотном із «катушок» (купованих білих бавовняних ниток (№ 10) фабричного виробництва, які в регіоні часто називали «мануфактурою», «десятькою»). Рушниками прикрашали покуть, ікони – так звані «божники», обрамляли фотокартки на стінах.

Буденні рушники, якими користувалися по господарству, називали «втирачі» або «стирачі». Спеціально виготовлених для повсякденного користування рушників майже не збереглося. На відміну від святкових, такі рушники ткали з конопляних ниток, вони мали бідну й маловиразну орнаментику з кількох вузьких одноколірних смужок. У ході збирання польового матеріалу подібні вироби знайдено лише в одній літній респондентки ⁴,

однак належали вони ще її мамі (тобто датуються приблизно початком ХХ ст.), що ускладнює їх ідентифікацію як буденних. Адже з об'єктивних причин було неможливо виткати більш виразні святкові рушники в зазначений період. Для домашнього вжитку відбирали орнаментовані рушники, які після прання втрачали свою привабливість.

За останні десятиліття рушники в регіоні виготовляли переважно до весіль. Хоча суто весільних і не збереглось, такими тут вважають найколеритніші з тих, що мають. Найкращими рушниками зазвичай перев'язували нанашку [1, с. 29]. Ними в подальшому прикрашали покуть, рамки із сімейними фотографіями. До образів майстриня старалася виготовити найкращі візерунки, хоча вони повністю відповідають стилістиці решти виробів. Багато рушників і досі зберігається у скринях літніх людей на похорон, проте нині їх уже використовують рідко, віддаючи перевагу «штапованим» рушникам.

За технікою орнаментування рушники традиційно поділяють на дві групи: тканим орнаментом та вишитим. Як перших, так і других зберігається приблизно в однаковій кількості. Геометричний тканий орнамент виконувався на верстаті перебором із різнобарвних ниток (колірна гама була різноманітною, на смак майстрині) і складався з численних квадратів, прямокутників, «жучків», «метеликів» чи їхніх комбінацій, розміщуючись на білому тлі рушника горизонтальними смугами. У 60–70 роках ХХ ст. в геометричній орнаментіці цікавим явищем стає поява схематизованих зображень вишень, слив, винограду, яблук тощо, які були виконані спеціальною нетрадиційною (використання шпильок або голок) технікою ткання [1, с. 32]. Окрім цього, у зазначений період для декорування рушників за допомогою тих самих шпильок використовують ялинкову прикрасу – «дощик». Тобто горизонтальні смуги тканого орнаменту перемежовувалися подібними смугами блискучого «дощику».

Орнаментика і техніка вишиваних рушників різноманітна. Основою рушничового вишиваного орнаменту є рослинні мотиви. Серед них багато архаїчних – схематичне дерево чи вазонки у різних його варіаціях. Такі зображення виконано популярною в регіоні технікою – «кубика-

ми» або «лучкою». Насправді це спосіб, схожий на техніку вишивання лиштвою, коли вишите зображення однакове з обох боків [1, с. 33]. Окрім рослинної орнаментики, трапляються вироби із зооморфним зображенням птахів, оленя. Особливої уваги заслуговують рушники з геометричним орнаментом «кубиками», адже вони є абсолютно тотожними за стилістикою й колірною гамою з іншим видом художніх тканин в регіоні – *нафраниями*. Останні, будучи традиційним весільним атрибутом для перев'язування нанашок і нанашулів, в останні десятиліття знайшли своє застосування в оформленні покутя – їх вішали під образами. Чоловічі й жіночі нафранияці відрізнялися наявністю в'язаного гачком мережива, яке прикрашало «хвости» виробу. Цей атрибут прийшов до української обрядовості через молдавські запозичення й використовувався як і рушники [3, с. 165] (відмінність проявляється тільки у формі та розмірі ткацького виробу). Усі майстрині визнають, що кубикова техніка в цій місцевості є найдавнішою й успадкована від прабабусь. До речі, давніші рушники, виконані в цій техніці, вишивалися вовняними нитками, на відміну від більш сучасних, які у своїй переважній більшості вишивали муліне й рідше – ірисовими нитками.

Вишивання хрестиком з'явилося, імовірно, разом із брокарською орнаментикою і не мало широкої популярності протягом ХХ ст. Сучасні майстрині багато вишивають хрестиком рушники й навіть ікони, однак їх стилістика не схожа на традиційні художні тканини українців, тому в нашому дослідженні не розглядається. Починаючи з 20–30-х років ХХ ст., у рушничовій вишивці надають перевагу техніці художньої гладі. Вона стає такою поширеною й популярною, що вишивати починають навіть ті, хто мало на цьому розуміється. З'являється чимало вишитих рушників та інших виробів низького рівня майстерності [1, с. 34]. Схематичність, притаманна геометричному стилю тканого орнаменту, поступається реалістичним зображенням. Основою композиції стає квітка або букет квітів (часто польових), рідше – калина і виноград, під якими ближче до краю рушника іноді вишивають ланцюжок із дрібних квіточок чи листочків.

Цікавим є введення не характерних для тканих геометричних орнаментів рослин-

них елементів. Така орнаментика є комбінованою. У повоєнні роки з'являються рушники, в орнаментиці яких між горизонтальними смугами геометричного візерунка розміщуються вишиті різними техніками квіти або геометричні композиції [1]. Рушники з такою орнаментикою знайдені автором під час польових досліджень⁵.

Іншою окрасою стін в українській хаті на Кодимщині були килимові вироби: власне килими, залавники, паратари (палатари), кадрелі. **Килим** – найбільший за розмірами з виробів цієї групи. Його розміщували над ліжком, зазвичай на затильній стіні. Ткали з вовняної й конопляної чи тільки з вовняної нитки. У другій половині ХХ ст. для основи використовували нитки промислового виробництва. Переважна більшість килимів – це вироби, зшиті з кількох полотен: середини, верхньої і нижньої смуг [2]. Свою назву **залавники** отримали через їхнє розташування на стіні – «за лавкою». Ними, разом з **паратарами** й **кадрелями**, запинали чільну та причільну стіни в «малій», та особливо у «великій» хаті. Це були довгі вузькі вовняні полотна, виконані перебірним тканням із різнобарвних ниток. Відмінність цих, здавалося б, однакових у використанні виробів полягає в їх орнаментациї. Залавники мали смугастий геометричний орнамент, зазвичай на чорному тлі. Кадрелі були виткані «у клітинку» на станку із чотирма підніжками. Особливу увагу привертають паратари з яскравими рослинними й інколи геометричними мотивами на чорному тлі. Характер орнаменту цих виробів, розміщення його на полотні, як і на килимах, відповідає традиції певного хронологічного періоду, відображає еволюцію орнаментики. Так, паратари, що побутували, наприклад, у 60–70 роках ХІХ ст., мали верхню і нижню кайму завширшки 5–7 см, виткану з ниток одного кольору. На тлі цих смуг нитками іншого кольору зображувався «безконечник» у вигляді трикутників чи інших геометричних фігур. Між верхньою і нижньою каймою розміщувалася композиція із зображенням, наприклад, стилізованого дерева, вазона (вазонка), стилізованих зображень тварин чи птахів [1, с. 31].

Вишиті **серветки** стали популярними із 60-х років ХХ ст. і швидше наслідували моду, аніж були традиційним ткацьким виробом. Виготовляли їх із тонкого

купованого білого полотна, вишивали художньою гладдю різнобарвними нитками муліне. Їх розвішували на стінах кімнати, прикрашали куповані килими.

Сьогодні в кожній хаті у значній кількості зберігаються вироби, якими застеляли підлогу та предмети інтер'єру – столи, лавки, скрині. На столах завжди лежала вишита **скатертину**, яка, окрім декоративного, мала ще й гігієнічне значення. Відповідно до розмірів стола вона мала форму вузького видовженого прямокутника, виготовляли її з вибіленої конопляної пряжі чиноватим переплетінням «в ялинку» або «окружками» [4, с. 108]. З орнаментів найпоширенішими були рослинний та зооморфний, виконані в техніці художньої гладі.

Наскринники та **налавники** – це звичайні смугасті пілки з вовняної, рідше – конопляної пряжі. Слід відзначити, що в аналізованому регіоні скрині почали застеляти ближче до середини ХХ ст., а до того часу їх розмальовували. Підлогу встеляти почали також досить пізно, зазвичай тими виробами, що вже трохи вицвіли на стіні або на лавці. Зараз на Кодимщині на долівці можуть лежати конопляні та вовняні пілки, потерті **рядна**, якими раніше застеляли ліжко (ширші вироби, зшиті з двох смугастих пілок), поряд з виробами з «дрантя» (стрічок, вирізаних з утилізованого одягу або старих тканин). Мода на їх виготовлення існувала в 60–70-х роках ХХ ст. і пояснюється значним скороченням сировинної бази в той час. Звісно, такі вироби не відзначалися художньою вишуканістю. Незважаючи на своє різнобарв'я, стилістично вони не відрізнялися від традиційних смугастих пілок та ряден.

Окрім ряден, для застелення ліжка використовували **простирадла**, «**подзорники**», «**веретки**». Однакові за призначенням, вони відрізнялися декоруванням. Якщо звичайні простирадла шили з тоненького домотканого або купованого білого полотна, то «подзорники» і «веретки» були густо орнаментовані з того боку, що виглядав з-під рядна. Зазвичай вишивали гладдю великі й малі за розміром квіти, кошики або хатніх тварин (більш сучасні). Низ виробів часто прикрашало виплетене гачком мереживо. **Наволочки** середини й кінця ХХ ст. прикрашали вишиті рослинні орнаменти, виконані вищезазначеною технікою. Сучасніші вироби

часто прикрашають вишивки хрестиком, однак техніка художньої гладі також присутня в зразках початку ХХІ ст.

Отже, польовий матеріал засвідчує повсюдне використання ткацьких виробів в оздобленні житла української хати на Кодимщині у ХХ ст., а розмаїття ткацької продукції створює традиційний образ інтер'єру українського народного житла.

Література

1. *Кушнір В. Г.* Килимарство українців південного лісостепу і степової зони Буго-Дністровського межиріччя та Буджака // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Вип. 25.

2. *Кушнір В. Г.* Традиційне ткацтво на Кодимщині // Записки історичного факультету. – Одеса, 2003. – Вип. 13. – С. 27–37.

3. *Постолаки Е. А.* Молдавское народное ткачество. – Кишинев : Штиница, 1987. – 203 с.

4. *Прусевич А.* Ковровое производство // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – С. 291–305.

5. *Сауляк Б.* Тканини в інтер'єрі народного житла Поділля // Подільське традиційне

ткацтво. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця : «Нова книга». – 2009. – С. 107–111.

6. *Свидзинський В. О.* Ткацький промысел в Подільській губернії // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – С. 119–182.

7. *Сидорович С. Й.* Художня тканина західних областей УРСР. – К., 1979. – 154 с.

Список інформантів

КНД – Казновська Ніна Дмитрівна, 1949 р. н., с. Баштанків.

РЕМ – Рубенська Євгенія Мартівна, 1935 р. н., с. Загнітків.

Примітки

¹ З польових досліджень автора в сс. Баштанків, Загнітків у 2012 р.

² З польових досліджень автора в сс. Лабушне, Загнітків у 2012 р.

³ Домоткані рушники деякі респонденти називали «суржковими», тобто грубими (КНД).

⁴ З польових досліджень автора в с. Грабове у 2012 р.

⁵ З польових досліджень автора в сс. Шершенці, Грабове, Загнітків у 2012 р.